

**Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова**

ГЕЙКО СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 130(091):316.286/.473

**ІРОНІЯ ЯК КУЛЬТУРНА УНІВЕРСАЛІЯ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії Національного аграрного університету,
Кабінет Міністрів України.

Науковий керівник: – кандидат філософських наук, доцент

Чекаль Леонід Андрійович,
Національний аграрний університет,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор,

Хамітов Назіп Віленович,

Інститут філософії НАН України,

провідний науковий співробітник відділу філософської антропології;

кандидат філософських наук, доцент

Немчинов Ігор Геннадійович,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова,

доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 02 жовтня 2007 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “30” серпня 2007 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Філософське вивчення поняття „іронія” обумовлене трансформацією культурної парадигми, що відбувається на зламі тисячоліть. Проблема розуміння нового культурологічного змісту зумовлює переосмислення вихідних універсальї культури, які концентруються в теоретико-раціоналістичних схемах їх осягнення. Центральні філософські поняття відкривають по новому ракурси соціокультурного буття людини і привертають увагу дослідників до термінів, які раніше займали маргінальне положення у класичній філософії. Отже, поняття „іронія”, потребує ретельного вивчення в контексті сучасної трансформації парадигм культури.

Поняття „іронія” існує в різних культурних та філософських контекстах (починаючи від Сократа, Арістотеля і до Постмодернізму), але немає наскрізної історії його вивчення. Кожна епоха привносила свої нюанси в зміст цієї універсальї, але в жодній системі категорій воно не могло претендувати на провідну роль. Тому остаточного визначення це поняття не набуло в жодній з філософських систем, а перспективи його розвитку та вивчення залишаються відкритими. Кожен історичний стиль філософування визначав власну предметну сферу у безвідносності до іронічної свідомості, але остання як методологічна настанова, як спосіб рефлексії та саморефлексії завжди була присутня в горизонті філософської думки.

Все зазначене вище зумовлює опосередкованість характеру поняття „іронія” та його відкритість щодо суміжних понять, а також забезпечує тривалість інтеграції даного поняття в єдиний філософсько-культурологічний контекст. Отже, можна визначити іронію як універсалью певної культурної парадигми, зміст якої розкривається лише в динаміці філософського дискурсу.

Аналіз іронії як філософського поняття дає змогу органічно поєднати філософський матеріал з новим теоретичним доробком сучасної вітчизняної й західноєвропейської науки, ввести у широкий науковий ужиток ще неопрацьовані українськими філософами джерела. Дана тема постає на межі філософії культури, філософської антропології, історії філософії, онтології та гносеології, даючи можливість у новому ракурсі розглядати філософсько-культурологічну проблематику крізь призму актуальних сьогодні питань та завдань соціокультурного буття.

Не дивлячись на те, що іронічні ремінісценції присутні у багатьох філософських та культурологічних теоріях, концептуальні підходи до розробки цього поняття не набули всебічного філософського обґрунтування та теоретичного узагальнення. Окремі положення про іронічне мали різні витoki та змістове наповнення, залежно від культурного контексту.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Обсяг літератури за обраною темою є досить значним. Він охоплює праці, присвячені дослідженню історико-культурного контексту поняття „іронія”. Раціоналістичні підходи припускають можливість виявлення іронії в формі сократичного

стилю мислення як імітації незнання заради досягнення знання. Контрарна стратегія її розуміння як суб'єктивної форми свободи закладається в межах романтичного проекту. Вектори дослідження у даній опозиції задають роботи Арістотеля, Платона, Теофраста, Цицерона, А. Шефтсбері, а також К. Зольгера, Л. Тіка, Ф. Шлегеля. Іронічний дискурс пронизує праці Ф. Вольтера, К. Гельвеція, Д. Дідро, Н. Кузанського, Е. Роттердамського. Особливої уваги заслуговує раціоналістична та екзистенціальна критика романтичної іронії Г. Гегеля та С. К'єркегора. Ґрунтовний аналіз першої подала російська дослідниця Р. Габітова, яка підкреслила діалектичний характер іронії, а вивченню „екзистенціальній іронії” С. К'єркегора присвячені праці П. Гайдено та Т. Гайдукової. Осягнення специфіки поняття „іронія” в різних історико-культурних контекстах простежується у працях В. Асмуса, Н. Берковського, В. Віндельбанда, А. Гулиги, О. Лосєва, В. Півоева, В. Пігулевського, А. Соловйова, Ф. Степуна, В. Шестакова.

Проблематизація іронії у філософській думці відбувається за умов подолання класичного ідеалу раціональності (М. Мамардашвілі). Відповідну роль тут відіграє критика раціоналістично налаштованої філософії, що представлено у працях Т. Адорно, К. Поппера, М. Хоркхаймера. У модерністських маніфестаціях розриву з традиційним і класичним іронія стає засобом руйнування сталих метафізичних систем, інструментом, який має не рефлексивний, а естетичний характер. Некласичне визначення іронії у філософії Модернізму формується завдяки роботам Л. Вітгенштайна, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассета, який розглядає її у світлі усвідомлення процесу дегуманізації мистецтва, та Т. Манном з його „епічним” варіантом іронії.

У постмодерністському стилі філософування іронія стає фундаментальною універсалією, яка структурує соціокультурний ландшафт і екстраполює свої властивості на інші форми культури. У західній літературі ці контури представлені низкою концепцій: „іронічний код” Р. Барта, „пастиш як біла іронія” Ф. Джеймісона, „ліберальний іронізм” Р. Рорті, „іронія – метамовна гра” У. Еко. Висвітлення постмодерністського змісту іронії знаходимо також у працях М. Бланшо, Ж. Бодрійара, І. Гассана, Ж. Дельоза, Ж. Дерідда, Ч. Дженкса, Ж.-Ф. Ліотара.

Тема іронії розглядається у контексті зміни культурної парадигми такими філософами ХХ століття як В. Бен'ямін, А. Гуревич, Ю. Лотман, М. Фуко. Ці дослідники з різних позицій фіксують трансформацію іронічної схеми в залежності від певного історичного типу культури.

Визнання ролі іронії у формуванні філософії історії простежується у творчості Дж. Віко, Г. Гегеля, К. Маркса.

Природу розуміння іронії та її зв'язок з такими проблемами сучасної філософії як мова, гра, традиція, нарративність, карнавал розширюють праці М. Бахтіна, Г. Гадамера, Й. Гейзінґи, П. Рікьора, Е. Фінка.

Естетичний вимір іронії та її зв'язок з іншими категоріями естетики розкривається у роботах Ю. Борєва, В. Ванслова, В. Проппа, І. Славова, Е. Яковлева.

Філософські класифікації різновидів іронії створювалися І. Пасі, В. Півоевим, О. Потебнею, Р. Янке.

Дослідження поняття „іронія” порушує чимало суміжних проблем, що формують певне методологічне поле, спираючись на яке можна глибше осягнути її філософсько-культурологічний зміст. До таких проблем належать загальнотеоретичні питання філософії та антропології: раціональність, символ, культура, рефлексивність, цінності культури тощо. У теоретичному осмисленні цих проблем автор спирався переважно на праці українських дослідників: І. Бичка, О. Калити, С. Кримського, О. Соболя, Н. Хамітова, В. Шинкарука. Особливий інтерес становлять роботи В. Лук'янця, де розглядається постмодерністський зміст досліджуваного поняття.

Аналіз ступеня наукової розробки теми підводить до висновку, що попри існування значного масиву літератури, в якій більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження проблеми, все ж стан її наукового осмислення не можна визначити достатнім. І не лише тому, що поняття „іронія” у вітчизняній теоретичній думці не було окремим предметом вивчення, а й через те, що ряд вузлових моментів осмислюваного феномена залишається поза увагою дослідників. На подолання цих недоліків і спрямована, певною мірою, реферована дисертація.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в межах науково-дослідницької програми „Соціально-економічний вимір села в реформаційний період: світоглядні аспекти та прогностичні тенденції” Науково-навчального Центру соціально-гуманітарних наук Національного аграрного університету (державний реєстраційний номер 0102U005706). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради природничо-гуманітарного навчально-наукового інституту Національного аграрного університету (протокол № 9 від 26.04. 2005 р.).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у відтворенні філософської ретроспективи становлення поняття „іронія” як культурної універсалії та його системному аналізі, визначенні його філософського змісту у динаміці культурних парадигм. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких взаємопов'язаних **завдань**:

- з'ясувати філософські трансформації змісту поняття „іронії” та його співвідношення з суміжними поняттями, встановити фундаментальні ознаки іронічного дискурсу;
- здійснити експлікацію поняття „іронія” в контексті логоцентричного дискурсу;
- провести аналіз романтичної ревізії змісту поняття „іронія”;
- аргументувати значення раціоналістичної та екзистенціальної критики для подальшого становлення філософського змісту культурної універсалії;

- обґрунтувати закономірність виникнення модерністського іронізму у процесі заперечення класичного ідеалу раціональності;
- простежити релятивістський вплив постмодерністської культури на проблему філософського розуміння іронії.

Об'єкт дослідження – сукупність філософських теорій, які розглядають поняття „іронія” та модифікації його соціокультурного змісту в різних історичних контекстах.

Предметом дослідження виступає аналіз евристичних можливостей філософського розуміння іронії як культурної універсалії – її сутності, специфіки та світоглядного впливу на формування соціокультурного процесу.

Методи дослідження. Складна багаторівнева природа об'єкта дисертаційного дослідження обумовила застосування комплексного підходу. Методологічною основою дисертації виступає порівняльно-історичний метод дослідження. Завдяки йому стало можливим розглянути еволюцію ідей і теорій з урахуванням конкретно-історичних умов їх виникнення та розвитку. Принцип наукової об'єктивності і всебічності потребує використання аналітичного методу дослідження, що передбачає вивчення першоджерел філософської, естетичної та історичної літератури з теми. З'ясуванню й урахуванню множинності інтерпретацій іронії сприяло також використання герменевтичного підходу, який дозволяє дослідити перехід від класичного гносеологічного до посткласичного поліцентрично-плюралістичного розуміння поняття „іронія” та його модальностей.

Значну роль в осмисленні феномена іронії зіграв філософський концепт романтиків, зокрема позиція Ф. Шлегеля, що відображає трансформацію класичного змісту досліджуваного поняття у некласичний.

Аналіз історичних форм іронічності в залежності від певного стилю філософування корелює з тими модусами іронії, які відзначені Ж. Дельозом у праці „Логіка смислу”.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. У дисертації відтворено основні віхи становлення філософського розуміння поняття „іронія” в різних культурних контекстах та здійснено системний аналіз теоретичних і культурологічних факторів, які детермінували його зміст. Результати, які виносяться на захист, сформульовані у наступних положеннях:

- з'ясовано, що філософські трансформації поняття „іронія” дозволяють уточнити його зміст як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим (фіксує порушення звичного сприйняття або комунікації та спрямування на відновлення смислотворення). Експлікація цієї культурної універсалії розкриває її співвідношення з низкою суміжних понять культурології (гра, карнавал, символ, цинізм) та естетики (трагічне, комічне, дотепність, каламбур, пародія, сатира). Встановлено їх специфіку та взаємозв'язок, а також наступні фундаментальні ознаки іронії: рефлексивність (не є складовою природної настанови свідомості, являє собою ознаку навмисного зусилля, позиції рефлексії, але водночас виявляє її обмеженість,

обумовленість культурним контекстом); контрарність (свідчить про процесуальний, синтетичний характер іронії, що поєднує контекстуальні протилежності, про необхідність переходу від одного сенсу до іншого); аксіологічність (становить інтенцію людини до комунікації, у процесі якої формується оціночне судження щодо її суб'єктів);

- здійснено експлікацію поняття „іронія” в контексті логоцентричного дискурсу, що передбачає екстраполяцію культу розуму на всі виміри людського буття, зокрема, на такий екзистенціал, яким є іронія. Антична парадигма, що обстоює укоріненість істини у бутті, в особі Сократа, який здійснив поворот до проблеми людини, гносеологізує поняття „іронія”. „Сократичну іронію” можна експлікувати як шлях до істини, який відкриває зазор між гадкою та розумінням. Новоевропейська епістема, що характеризується абсолютизацією суб'єкт-об'єктної опозиції, елімінує онтологічну укоріненість свідомості та її іронічної спрямованості, а це призводить до виведення проблематики іронії за межі філософського дискурсу (лише філософія історії Дж. Віко повертає іронії її універсальний контекст, але центральна проблематика філософії Нового часу, в прагненні гранично раціоналізувати світ, залишає її поза своєю увагою);
- проведено аналіз романтичної ревізії змісту поняття „іронія”, яка ґрунтується на запереченні логоцентризму Просвітництва, але зберігає трансцендентальний статус суб'єкта пізнання і творчості. Іронія за таких умов розуміється як позиція „негативної нескінченності”, яка дистанціює романтика від будь-яких авторитетів, дозволяє синтезувати будь-які культурні форми, але не дозволяє зупинитись на чомусь остаточно;
- раціоналістична та екзистенціальна стратегії критики романтичної інтерпретації іронії спільні у тому, що визнають належне місце іронії як інструменту переоцінки культурних настанов і першого щаблю розвитку духовності людини. Проте, перша (в особі Г. Гегеля) зводить іронію до поверхневого розуміння суб'єктивізму, а друга (в особі С. К'єркегора) демонструє обмеженість романтичної трансформації іронії як позиції свідомості трансцендентального суб'єкта та відкриває її екзистенціальне розуміння як способу буття людини. Остання теза відкриває горизонт неklasичних інтерпретацій іронічного дискурсу;
- закономірність виникнення модерністського іронізму обумовлена радикалізацією романтичного змісту іронії: Модернізм виходить із заперечення не лише класичного ідеалу раціональності, але й статусу трансцендентального суб'єкта піднесеного над історією та культурою. „Трагедія романтизму” (Ф. Степун) у цьому контексті обертається на іронію над „історичною хворобою” (Ф. Ніцше), законодавство розуму – на „норму повноти життя” (Х. Ортега-і-Гассет), „сократична іронія” – на „зухвалу іронію” Дона Хуана, що перетворює позицію свідомості на „іронію серця” (Т. Манн);
- простежено релятивістський вплив постмодерністського стилю культури на проблему філософського розуміння іронії, що призводить до відкидання будь-яких норм (чи то розуму, чи

то життя) і у цьому сенсі наближення останньої до пастища (Ф. Джеймісон). У процесі тотальної семіотизації культури та „кризи ідентифікації” (В. Хьосле) іронія втрачає свій руйнівний потенціал, стає терапевтичною процедурою, глибинною цитатою, що презентує інтертекстуальність культури, але заперечує можливість доведення автентичності в онтологічному вимірі або оригінальності у творчому сенсі.

Теоретичне і практичне значення дослідження визначається, перш за все, новизною і сукупністю положень, що виносяться на захист. Використані у роботі підходи та одержані з їх допомогою теоретичні положення можуть скласти методологічну базу для подальшої розробки проблем, які пов’язані із теоретико-філософським та культурологічним осмисленням поняття „іронія”. Досліджувана проблема змістовно збагачує ряд філософських та культурологічних понять та категорій, зокрема поняття „сократична іронія”, „романтична іронія”, „гумор”, „пародія” тощо.

Основні ідеї та висновки дисертації можуть бути використані у процесі розробки, вдосконалення та викладання загального нормативного курсу з філософії, спецкурсів та семінарів з історії філософії у вищих навчальних закладах, а також при підготовці відповідних підручників, посібників та різноманітних навчально-методичних розробок з даної тематики.

Особистий внесок здобувача в розробку теми дисертації. Дисертація є самостійною роботою. Висновки й положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, викладені в дисертації обговорювались на семінарських заняттях з філософії в аспірантурі, на засіданнях кафедри філософії та щорічних міжнародних наукових конференціях студентів, аспірантів та викладачів у Національному аграрному університеті. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднювались автором у виступах та доповідях на ряді наукових конференцій, зокрема: на Міжнародній науковій конференції „Дні науки – 2006” філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (12-13 квітня 2006 р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій” (21-22 грудня 2006 р., м. Київ); Міжнародній науковій конференції „Дні науки – 2007” філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (18-19 квітня 2007 р., м. Київ); на Міжнародній науково-практичній конференції „Соціокультурна інтеграція в контексті викликів XXI століття” (24-25 травня 2007 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 8 публікаціях, з яких 5 надруковано у виданнях, рекомендованих ВАК України для філософських наук.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе 4 підрозділи, висновків та списку використаних джерел у кількості 200 найменувань. Загальний обсяг роботи – 183 сторінки, із них 166 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 15 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У „Вступі” обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано рівень її наукового опрацювання; окреслено мету, завдання і теоретико-методологічні засади наукового пошуку; розкрито новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; відображено апробацію результатів і структуру роботи.

Перший розділ “Теоретико-методологічні основи дослідження поняття „іронія”” демонструє дескрипцію базових теорій іронії, їх класифікацію та логіку становлення. Показано місце і роль іронії в генезі форм людського буття, визначено засадничі поняття теми дослідження, їх змістовно-функціональні особливості та взаємозв’язок, а також сформульовані фундаментальні ознаки іронічного дискурсу.

Поняття „іронія” є полісемантичним, але різні варіанти його тлумачення припускають певні константи. Етимологічне посилення на обман не розкриває сенсу іронії, оскільки остання є не лише прихованням істини, але і специфічним способом її розкриття (О. Лосев). Зміст досліджуваного поняття фіксує перехід від видимості до потаємного значення, а, отже, контрарність природи є визначальною характеристикою іронії, що розкриває розрив ідеалу і реальності, наявного і належного, предмета та його поняття, чуттєвого і раціонального. Тому естетичний вимір іронії є найбільш очевидним.

У сфері буденного спілкування іронія вживається зазвичай у гранично згорнутому, редукованому вигляді. Нерідко легка іронічність наявна лише в інтонаціях, міміці, жестах людей, що розмовляють. Це зумовлено тим, що іронія спрямована на руйнацію логіки буденності, позбавлення однозначності причинно-наслідкових зв’язків. Маргінальні форми існування у повсякденності не вичерпують наявного буття іронії у культурі, а тому, щоб більш повно і всебічно дослідити її, необхідно розглянути іронію як відношення, процесуальність у різних культурних формах, де вона використовується свідомо і навіть набуває методологічного значення. Це свідчить про те, що рефлексивність є атрибутивною ознакою іронії. У цьому сенсі іронія завжди прагне обернутися на іронізм – концепт (не лише теоретичний, але й життєвий), який заперечує природну настанову безпосереднього ставлення до світу і перетворює іронію на методологічний принцип.

Іронія імпліцитно містить думку про існування Другого, навіть Чужого, але не наполягає на його знищенні, асиміляції. Не дивно, що іронізм зазвичай обирає форму діалогу для власного здійснення (Сократ, Платон, Н. Кузанський). Він руйнує сталість суб’єкт-об’єктної опозиції, визначальної для класичного раціоналізму, та замінює його суб’єкт-суб’єктним відношенням. Тобто у межах філософії тотожності іронізм легітимізує існування іншого, навіть як суб’єкта у

відношенні „Я-Ти”, хоча тут, безумовно, наявна домінанта зверхності при оцінюванні цього іншого. Отже, аксіологічність завжди є невід’ємною складовою іронічного ставлення до світу.

Іронія є не лише засобом боротьби проти зашкарублого у житті, але і способом духовного саморозвитку особистості (Е. Яковлев). Суб’єктивно іронія розкривається як ознака розвинутої самосвідомості, об’єктивно – вона є показником обмеженості тих історичних сил, які, діючи за принципом протилежності, повертаються до минулого, не усвідомлюючи перспективної тенденції.

Отже, іронія – екзистенціал людського буття, що за певним скінченням вираженням вказує на можливість розкриття, подальшого становлення. Ця функція виявляє її місце серед суміжних понять культурології (гра, символ, карнавал, цинізм) й естетики (трагічне, комічне, дотепність, каламбур, пародія, сатира). Вона є інструментом „переоцінки цінностей” (Ф. Ніцше), а тому і складовою процедури трансформації історичних типів культури. В їх генезі історичні стилі філософування корелюють з відповідними типами іронізму.

Другий розділ “Філософський аналіз становлення змісту поняття „іронія” в класичному стилі культури” складається із двох підрозділів і висновків.

У першому підрозділі 2.1 „Обумовленість іронічного дискурсу історичними формами логоцентризму” докладно розглядаються основні спроби експлікації іронії у світлі класичного ідеалу раціональності, який характеризується екстраполяцією культу розуму в історії єврокультури не лише на процес пізнання, але й інші виміри людського буття.

Іронія виникає як один з перших способів людської рефлексії, яка ще не сягає рівня логічного, а має характер переходу від чуттєвого до раціонального. Тому естетична проекція іронії є найбільш очевидною. Звідси впливають художні пошуки Античності (Арістофан), не лише в комедії, але і в трагедії, що свідчить про контрарну природу іронізму, яка від початку поєднує серйозне і смішне.

Філософський зміст іронії вперше формується в діалогах Сократа, який закріпив софістичний поворот від натурфілософії до людини як центральної проблеми у давньогрецькій філософії. Він застосовує її як техніку (у давньогрецькому розумінні „техне” як мистецтва) відкриття істини. Термін „сократична іронія”, який зустрічається вже у Платона, стає знаком, що демонструє зазор між видимістю і сутністю, гадкою і розумінням, стратегією, що спрямована на раціоналізацію світу. Гносеологізація проблеми іронії продовжується у текстах Платона і Ксенофонта, де остання сама вже стає предметом свідомого аналізу, а не лише творчим рухом пізнавальної стратегії.

Не лише філософська творчість Сократа, але і все його життя (як стиль поведінки, так і епілог життєвого шляху) спонукали до вивчення іронії. Це зумовлює розширенню її тематики в античній філософії, де вона інтерпретується в етичній площині (риси величчї душі, „протилежність хвастошам” (Арістотель), або „умиротворення чужих пристрастей” (Геофраст), або як „фігура, яка розуміється інакше, ніж вона сама себе виявляє” (Квінтіліан)).

Евристичний потенціал сократичної іронії був настільки великим, що неодноразово ставав предметом філософського аналізу (Г. Гегель, С. К'єркегор, О. Лосєв, П. Гайденко), але не за доби Середньовіччя або Відродження, оскільки перша пронизана пафосом поклоніння божественному, а друга – апологією гуманізму. У ці періоди іронія знову стає лише естетичним засобом, здатним оживити форму („Похвала глупоті” Е. Ротердамського, повчання схоластів „простаком” Н. Кузанського) філософського тексту, але не його зміст. Лише художні твори Дж. Боккаччо, Ш. Костера, Ф. Рабле демонструють непохитність феномена іронії, що у ті суворі часи живиться „народною сміховою культурою” (М. Бахтін), яка кидає виклик „більшості, що мовчить” (А. Гуревич).

Новоєвропейська філософія у процесі „великого відтворення наук” і створення „нового органону” знов-таки не звертається до іронії, оскільки критика схоластичних методів обґрунтування істини не поширюється на пафос і серйозність намірів класичного раціоналізму. У прагненні всебічної раціоналізації світу логоцентризм втрачає зв'язок істини з її онтологічним корінням. Отже, перехід від чуттєвого до раціонального не може стати справою іроніка, а пояснюється або як божественне диво в рішенні психофізичної проблеми Р. Декартом, або як „напередвстановлена гармонія” у Г. Лейбніца. Лише у філософії історії Дж. Віко іронія тлумачиться як „троп, що силою рефлексії надягає на себе маску істини” і є ознакою певного етапу історії людства. Історичний підхід до розуміння іронії набуває ґрунтового розвитку в теорії романтизму.

У другому підрозділі 2.2 „Романтична трансформація іронії: принципи переосмислення та орієнтири формування” детально розглянуто процес романтизації поняття „іронія”, роль романтичного заперечення засад класичного раціоналізму в цьому процесі, а також значення раціоналістичної та екзистенціальної критики для подальшого становлення філософського змісту досліджуваного терміна.

Романтизм як „естетична метафізика” (Г. Гадамер) відкидає прагнення логоцентризму гранично раціоналізувати всі виміри буття людини і розглядає прагнення розуму вийти за межі досвіду як „шахрайську іронію” (Й. Гете). На противагу цьому, романтична іронія, відштовхуючись від фіхтеанської тези про абсолютного суб'єкта, стає „нескінченною негативністю” і принципом „трансцендентального буффо” (Ф. Шлегель). Іронія стає смислотвірним принципом не лише для фундатора йенського романтизму, але і й для інших романтиків, а також неоромантиків. Е. Гофман визначає її як „засіб зібрання світу у цілісність”, а К. Зольгер – „сферу взаємопереходу ідеї й дійсності”.

Іронія у романтичній трансформації раціоналізму стає інструментом заперечення всіх авторитетів і традицій як античних, так і класичних, та рефлексивною дистанцією, яка дозволяє романтику зануритися в історію або мистецтво, але не дозволяє зробити остаточний вибір. Іронія

підносить митця над своїм творінням, але, з іншого боку, зумовлює „трагедію естетизму” (П. Гайденок) і, врешті-решт, романтизму взагалі (Ф. Степун).

Негативні наслідки ексцентричної пози іроніка зазнали раціоналістичної й екзистенціальної критики. Перша розглядала іронію як крайню форму суб’єктивності у її поверхневому розумінні (Г. Гегель), друга – як форму вираження суперечності з дійсністю (С. К’єркегор), а не вирішення цієї опозиції, як вважали романтики. Ці протилежні за змістом стратегії критики поєднує те, що вони хоча і віддають належне „негативній нескінченності” суб’єкта (вона є „вирішальною інстанцією в питаннях про істину, право, обов’язок” навіть у автора „Феноменології духу”), але залишають іронію на нижчих щаблях розвитку духу: Г. Гегель – мистецтва як вихідного пункту Абсолютної Ідеї, С. К’єркегор – естетичній стадії шляху людини до Бога. Відрізняється екзистенціальна критика від раціоналістичної тим, що переводить іронію з позиції свідомості у спосіб існування людини, що відкриває можливості неklasичного розуміння іронії.

Третій розділ „Культурно-історична визначеність іронії у сучасній філософії” складається із двох підрозділів і висновків.

У першому підрозділі 3.1 „Філософський зміст іронії у модерністських концепціях” аргументується значення ірраціоналістичних пошуків філософського дискурсу доби Модернізму в процесі експлікації поняття „іронія”.

В епоху класичного раціоналізму розум був загальнокультурною очевидністю (Н. Автономова), але він втрачає свій авторитет за доби Модернізму, що спричиняє трансформацію картини світу. Тепер він тлумачиться не як центрована система, завжди тотожня сама собі, а як мінливий потік життя, рухлива структура, що змінює правила своєї поведінки в залежності від контексту. При такому розумінні іронія стає засобом руйнування сталих метафізичних систем, інструментом, який має не логічний, цілераціональний, а скоріш естетичний характер. Вона створює та заповнює собою дистанцію від логоцентричних настанов класичного раціоналізму до абсурду інтеракції атомарних фактів.

У класичному стилі філософування іронія вказувала на щось приховане, на розрив ідеалу та дійсності, предмета та поняття, тоді як неklasичний підхід викриває приховане, все оголює, допомагає заглибитися розумом буття у неопосередковане, здійснює „життєвий порив”. Л. Віттгенштайн претендує на пізнання не „істинного знання”, а „істинної конкретності”, іронія має не втручатися у правила функціонування мови, а репрезентувати їх; Х. Ортега-і-Гассет вказує на виникнення „зухвалої іронії” Дона Хуана, яка розкриває „норму повноти життя”; Т. Манн протиставляє розуму „іронію серця”, що обходить романтичний суб’єктивізм і відтворює „гуманістичну цілісність людини”.

У другому підрозділі 3.2 „Постмодерністські конотації іронії” обґрунтована можливість здійснення терапевтичної функції іронії на тлі постмодерністського стилю філософування.

Постмодернізм, у зрізі нашого дослідження, визначається як відмова від будь-яких „метанаративів” (Ж.-Ф. Лютар), нейтралізація усіх цінностей (П. Козловський). Постмодерн переосмислює відношення до класики, яке панувало за доби Модернізму: воно є не класичним і не абсолютно негативним, а вільним, іронічним (Г. Гадамер, Р. Рорті). Принципова різниця Модернізму та Постмодернізму полягає у радикальній відмові від виключності, на яку ще претендував перший. Тому, якщо у Модернізмі іронія заперечувала авторитет розуму з позиції існування людини, „норми повноти життя” (Х. Ортега-і-Гассет), то у Постмодернізмі іронія наближається до „пастиша” (Ф. Джеймісон) – не легітимізує жодної норми, а отже, і не є інструментом девіації. У суспільстві „надлишку смислів” та „дефіциту авторитетів” (Ж. Бодрійар) іронія наразі стає не засобом піднесення над дійсністю за допомогою рефлексивних (класичний ідеал раціональності) чи естетичних (романтизм або Модернізм) зусиль, а є способом уникнення будь-якої визначеності, заперечення абсолютизації будь-якої норми (раціональної чи ірраціональної), стає репрезентацією принципової, навіть методологічної аномії соціального та духовного.

Іронія стає глибинною цитатою, що презентує інтертекстуальність культури, але заперечує можливість доведення автентичності в онтологічному вимірі або оригінальності у творчому сенсі. За умов „індивідуальної та колективної кризи ідентичності” (В. Хьосле) „смерть автора” (Р. Барт), так само як і „вкрадений об’єкт” (Ван ден Хевель) розчиняють будь-яку визначеність та самототожність у нескінченності зміни масок, які приховують людину, та знаків, які симулюють речі. Свобода нарацій та інтерпретацій підкреслює терапевтичну, а не руйнівну роль іронії у філософському дискурсі Постмодернізму. „Суспільство видовищності” відкидає можливість будь-якої ортодоксії та постулює „анархічний методологізм” (П. Фейерабенд) й „іронічну терпимість” (Р. Рорті).

У „**Висновках**” дисертаційного дослідження зроблено підсумки результатів роботи, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи. Вони конкретизовані в наведених нижче положеннях.

1. Іронію можна розглядати як поняття для визначення підміни наявного сенсу прихованим, що не лише напружує перехід від „знання до незнання” (К. Поппер), але і демонструє скінченність людського існування, укоріненість людини у бутті, обумовленість її історико-культурним контекстом. Вона демонструє піднесеність і обмеженість її визначального атрибута – рефлексивності, а також наявність таких внутрішньо необхідних моментів як контрарність й аксіологічність.

Логоцентричні підходи до розуміння досліджуваного поняття абсолютизують гносеологічний вимір іронії. Якщо „сократична іронія” зберігає свій зв’язок з буттєвою укоріненістю людини, то новоєвропейська філософія в процесі сцієнтизації усіх форм культури втрачає цей зв’язок, що

спричиняє винесення іронії за рамки філософського дискурсу (маргінальна присутність її проблематики зберігається лише у філософії історії). Таким чином елімінується онтологічна укоріненість свідомості, де власне й розкривається смисл життєвого досвіду людини та її іронічної спрямованості.

2. Романтизм виходить з критики просвітницького проекту абсолютизації розуму, що дозволяє йому повернути іронію у філософський дискурс. Вона стає інструментом романтичного піднесення над авторитетом традиції та її просвітницького заперечення. Іронічний принцип „трансцендентального буффо” звільняє естетичний потяг, проте не визнає занурення людини у її буття, обумовленості ним, скінченності людської природи. І хоча оптимізм романтиків ґрунтується на абсолютизації художнього, а не раціонального, врешті-решт, він обертається на трагедію (П. Гайденко, Ф. Степун), отже, відчай починає переважати над смішним, песимізм над оптимізмом, цинізм над гумором. Іронія для некласичної філософії стає вираженням „історичної хвороби” (Ф. Ніцше), виявляє жах перед майбутнім.

3. Романтична ревізія іронії стала предметом критики і з боку раціоналізму, і з боку його супротивників. Першу репрезентує Г. Гегель, який визначив граничний суб’єктивізм романтичної іронії, а тому відносність її критичного пафосу щодо культу абсолютного розуму. Другу – С. К’єркегор, який продемонстрував, що іронізм романтиків залишається позицією свідомості, а отже, легітимізує позицію трансцендентального суб’єкта поза раціональним. Екзистенціальна критика стала першим кроком на шляху до некласичних інваріантів розуміння іронії.

4. Заперечуючи культ абсолютного розуму, який розглядався не лише як знаряддя пізнання, а також і як закон розвитку історії, Модернізм претендує на легітимацію інших самодостатніх і самозаконодавчих структур – позасвідомого, ірраціонального, життя взагалі, що створюють і обґрунтовують власні норми здійснення. Іронія у цьому контексті постає інструментом проти догматизму класичного раціоналізму, іманентною формою людського буття або стилем життя, вираженням його нормативності.

5. Постмодерністська гра ідіосинкразій та ексцентричностей не легітимізує жодну з норм. Гасло про „смерть автора” (Р. Барт) та артикуляція різоми як образу знання залишає людину без уявлення про існування норми чи ідеалу, з боку яких об’єкт іронії може бути смішним, а отже, унікальна самість втрачає підстави для свого здійснення, так само як і можливість існування абсолютного розуму. Глобальна семіотизація культури сприяє визначенню іронізму як „іронічний код” Р. Барта, „єдиної духовної форми сучасного світу” у Ж. Бодрійара, „пастиша” у Ф. Джеймісона, „подвійного кодування” у Ч. Дженкса, „ліберального іронізму” Р. Рорті, „метамовної гри, переказу у квадраті” у У. Еко тощо. Свобода нарацій та інтерпретацій підкреслює терапевтичну, а не руйнівну роль іронії у філософському дискурсі Постмодернізму.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Гейко С. М. Історико-філософський вимір категорії іронії // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць. – Випуск 6. – Кривий Ріг, 2005. – С. 142 – 150.
2. Гейко С. М. Модерністська інтерпретація іронії // Культура і сучасність: Альманах. – Київ, 2005. – № 2. – С. 36 – 43.
3. Гейко С. М. Постмодерністські конотації іронії // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал. – Київ, 2006. – № 1. – С. 22 – 27.
4. Гейко С. М. Іронія у структурі суміжних понять // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Збірник наукових праць. – Випуск 17. – Київ, 2006. – С. 39 – 47.
5. Гейко С. М. Компенсаторна функція іронії як умова соціокультурної інтеграції на межі тисячоліть // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – Київ, 2007. – № 65. – Ч. 2. – С. 37 – 43.
6. Гейко С. М. Концепція іронії У. Еко: постмодерністський аспект // Матеріали міжнародної конференції „Дні науки філософського факультету – 2006”. – Київ, 2006. – Ч. 4. – С. 21 – 22.
7. Гейко С. М. Іронія у структурі суміжних понять („іронія” і „гра”) // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції „Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій”. – Київ, 2007. – Ч. 2. – С. 32 – 33.
8. Гейко С. М. Аналіз становлення змісту поняття „іронія” в світлі класичної філософії // Матеріали міжнародної конференції „Дні науки філософського факультету – 2007”. – Київ, 2007. – Ч. IV. – С. 53 – 54.

АНОТАЦІЯ

Гейко С.М. Іронія як культурна універсалія: філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04. – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2007.

Дисертація присвячена філософському вивченню поняття „іронія”, яке запропоновано розглядати як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим, фіксує порушення звичного сприйняття або комунікації та спрямування на відновлення смислотворення. Трансформація його змісту в різних парадигмах культури дозволяє виявити такі фундаментальні ознаки іронічного дискурсу як рефлексивність, контрарність, аксіологічність. Уточнення суміжних понять культурології та естетики, які співвідносяться з іронією, встановлення їх специфіки та взаємозв'язку розкриває зміст цієї культурної універсалії. У дисертації запропоновано цілісний історико-культурологічний підхід до розуміння іронії, яка є не лише позицію людської свідомості, а й екзистенціалом людського буття, що вказує на можливість розкриття подальшого становлення.

Культурологічні трансформації поняття „іронія” розкривають генезу її філософського змісту. Якщо класична метафізика розуміє іронію переважно як методологічну стратегію пізнання, то в її модерністських і постмодерністських модальностях на перше місце філософією висувається її людиновимірний зміст. Некласична інтерпретація іронічного дискурсу слугує зброєю проти засилля логоцентризму і намагається реабілітувати сферу безпосередності людського почуття. У процесі тотальної семіотизації культури іронія втрачає свій руйнівний потенціал, стає терапевтичною процедурою, глибинною цитатою, що презентує інтертекстуальність культури, але заперечує можливість доведення автентичності в онтологічному вимірі або оригінальності у творчому сенсі.

Ключові слова: культурна універсалія, іронія, фундаментальні ознаки іронії, екзистенціал, логоцентризм, неklasичне визначення іронії.

АННОТАЦІЯ

Гейко С.Н. Ирония как культурная универсалия: философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04. – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2007.

Диссертация посвящена философскому изучению понятия „ирония”. Иронии предложено рассматривать как фигуру текста культуры, представляющую подмену имеющегося смысла потаённым, фиксирующую нарушения обычного восприятия или коммуникации и указывающую направление на восстановление смыслообразования. Трансформация содержания данного понятия в разных парадигмах культуры позволяет выявить такие фундаментальные признаки иронического дискурса как рефлексивность, контражность, аксиологичность. Уточнение сопредельных понятий культурологии и эстетики, которые соотносятся с иронией, определение их специфики и взаимосвязи раскрывает содержание данной культурной универсалии. В диссертации предложен целостный историко-культурологический подход к пониманию иронии, которая является не только позицией человеческого сознания, а и экзистенциалом человеческого бытия, что указывает на возможность раскрытия дальнейшие становления.

Культурологические трансформации понятия „ирония” раскрывают генезис её философского содержания. Философское содержание иронии зарождается в диалогах Сократа, который ознаменовал софистический поворот от натурфилософии к человеку как центральной проблеме древнегреческой философии. Он применяет ее как технику открытия истины. Гносеологизация проблемы иронии продолжается благодаря текстам Платона и Ксенофонта, где ирония уже становится предметом сознательного анализа, а не только творческим порывом познавательной

стратегии. В античной философии Аристотеля, Теофраста, Квинтилиана ирония интерпретируется в этическом плане.

Если „сократовская ирония” сохраняет свою связь с бытийной укоренённостью человека, то новоевропейская философия в процессе сциентизации всех форм культуры теряет эту связь, что приводит к вынесению иронии за рамки философского дискурса (только в философии истории наблюдается маргинальное присутствие ее проблематики).

Иная теория иронизма была создана в границах романтического проекта. Романтизм отвергает стремления логоцентризма предельно рационализировать все измерения человеческого бытия и рассматривает стремления разума выйти за пределы опыта. Отталкиваясь от фихтеанского тезиса об абсолютном субъекте, романтическая ирония становится инструментом отрицания всех авторитетов и традиций как античных, так и классических, своеобразной рефлексивной дистанцией, которая позволяет романтику погрузиться в историю или искусство, но не позволяет сделать окончательный выбор. Ирония поднимает художника над своим творением, но, с другой стороны, предопределяет „трагедию эстетизма” и романтизма вообще.

Эксцентричная позиция ироника подверглась рационалистической и экзистенциальной критике. Первая рассматривала иронию как крайнюю форму субъективности в ее поверхностном понимании (Г. Гегель), вторая – как форму выражения противоречия с действительностью (С. Кьеркегор), а не решения данной оппозиции, как считали романтики. Эти оппозиционные критики объединяет то, что они, хотя и признают „негативную бесконечность” субъекта, но оставляют иронию на низших ступенях развития духа: Гегель – искусства как исходного пункта Абсолютной Идеи, Кьеркегор – эстетической стадии пути человека к Богу. Отличие экзистенциальной критики от рационалистической заключается в том, что она переводит иронию с позиции сознания в способ существования человека, что позволяет говорить о возможности ее неклассического понимания.

В классическом стиле философствования ирония указывала на что-то потаённое, на разрыв идеала и действительности, предмета и понятия, тогда как неклассический подход разоблачает скрытое, всё оголяет, помогает углубиться умом бытия в непосредственное, осуществляет „жизненный порыв”. Л. Виттгенштайн претендует на познание не „истинного знания”, а „истинной конкретности” – ирония может не вмешиваться в правила функционирования языка, а репрезентировать их; Х. Ортега-и-Гассет указывает на возникновение „дерзкой иронии” Дона Хуана, которая раскрывает „норму полноты жизни”; Т. Манн противопоставляет разуму „иронию сердца”, которая обходит романтический субъективизм и воссоздает „гуманистическую целостность человека”.

Постмодернизм переосмысливает отношение к классике: оно не классическое и не абсолютно отрицательное, а свободное, ироническое. Ирония становится универсальным кодом культуры, что

способствует определению иронизма как „иронического кода” у Р. Барта, „единой духовной формы современного мир” у Ж. Бодрийара, „пастиша” у Ф. Джеймисона, „либерального иронизма” у Р. Рорти, „метаязыковой игры” у У. Еко и т.п. Свобода нарративов и интерпретаций подчеркивает терапевтическую, а не разрушительную роль иронии в философском дискурсе Постмодернизма.

Ключевые слова: культурная универсалия, ирония, фундаментальные признаки иронии, экзистенциал, логоцентризм, неклассическое определение иронии.

SUMMARY

Geiko S.M. The category of irony as cultural universal term: philosophical analysis. – Manuscript.

The thesis is for candidate of philosophy scientific degree in speciality 09.00.04. – philosophical anthropology, philosophy of culture. – M.P. Dragomanov National Teachers' Training University, Kyiv, 2007.

The dissertation is devoted to philosophical research of irony category, which is proposed to review as cultural context figure, representing the substitution of existing sense by hidden one, and fixing the interruption of common perception or communication and intention to sense creation renewal. The transformation of sense in different cultural paradigms allows revealing of such fundamental features of ironical discourse as reflectivity, contrariety, axiology. The strict definition of culturological and aesthetical terms, close to irony, their specific and interrelation, reveals the content of this cultural universal term. The holistic historical and cultural understanding of irony, as human conscience position and human being existential, which indicates to possibility of its' further establishment, is proposed into dissertation.

The cultural transformations of irony term reveal the genesis of its' philosophical content. The classical metaphysics understood irony as methodological strategy of knowledge acquiring, but modern and postmodern modality philosophy underlines its' human measured content. Non classical interpretation of ironical discourse denies the overpower of logo centricism and rehabilitates the direct human feelings sphere. During the process of total semiotic reformation of culture irony loses the destructive potential, becomes the therapeutically procedure and deep quotation, representing the inter textuality of culture, but denies the possibility to prove ontological authenticity or creative originality.

Key words: cultural universal term, irony, fundamental features of irony, existential, logocentrism, non classical characteristic of irony.